

Bølgen fra Vester- havet

En ung mand kom- mer til egnen

I vinteren 1881-1882 rejste en ukendt ung mand rundt på Vardeegnen. Han tilbød foredrag om mejeribrug og demonstrationer af, hvordan man kunne fremstille den bedste smør ud af mælken fra egnens bønder. Den unge mand havde først på året i 1882 indbudt folk i Ølgods omegn til undervisning i flødens syrning og kærning. Dette skulle foregå på Ølgods gamle kro, og manden havde på forhånd rejst rundt hos en del bønder for at vække interesse for sagen.

Nogenlunde sådan begynder de fleste historier om oprettelsen af, hvad der i eftertiden er blevet betragtet som det første andelsmejeri i Danmark i landsbyen Hjedding nær stationsbyen Ølgod. Ifølge denne fortælling skulle netop møderne foranstaltet af den mystiske unge mand have bidraget til en sådan interesse for en forbedring af smørfremstillingen blandt egnens bønder, at de var udslagsgivende for de diskussioner, der senere i 1882 førte til oprettelsen af Hjedding Andelsmejeri, Danmarks første.

**Hjedding Andelsmejeri
afbildet af maleren
Rasmus Christiansen
(1863-1940).**

**Den oprindelige
mejeribygning
fungerede indtil 1905,
da nye bygninger blev
opført i Ølgod. I 1948
blev der indrettet
museum i den
oprindelige bygning.
|| Det Grønne Museum**

Hvem den unge mand var, er ikke helt klart. I de første skildringer af oprettelsen af Hjedding Andelsmejeri omtales han ofte netop som blot "en ung mand". Der har været forsøg på at identificere manden, og det er ikke helt uden interesse, fordi det fortæller os noget om den kontekst, hvori andelsmejerierne blev oprettet, og den fortælling, der senere blev skabt om landbrugets andelsbevægelse. Der skulle være tale om en vis C.H. Schmidt, der ud over at have haft en landbrugsfaglig uddannelse også skulle have etableret en eksportforretning på Esbjerg havn.

Schmidt inkarnerede netop det, som andelsmejerierne i særdeleshed og landbrugets andelsbevægelse i almindelighed kom til at stå i modsætning til. Bønderne skulle ifølge hans forslag selv fremstille smørret hjemme på gården. Problemet var, at

så kaldt bøndermør langt op i 1800-tallet opnåede en dårligere pris end smørret, der blev fremstillet på herregårdene, fordi forholdene for mælkens behandling ude på særligt de mindre bøndergårde ofte ikke var optimale. På herregårdene havde man derimod allerede siden 1700-tallet udviklet et mere professionelt mejeribrug og var i stand til at opnå en god pris for smørret. Herregårdene udgjorde dog kun en mindre del af det samlede landbrugsareal, hvor langt størstedelen blev dyrket af de små og middelstore gårdbrug. Derfor var der et stort potentiale i at fremme mejeribrug ude på bøndergårde, og der var i 1882 allerede godt gang i arbejdet.

Oprettelsen af andelsmejerierne fra slutningen af 1800-tallet satte skub i mejeribrugets udbredelse i dansk landbrug, samtidig med at det blev startskuddet til en omfattende andelsbevægelse, der også indbefattede brugsforeninger, andelsslagterier, andelsindkøbsforeninger, andelseksportforenin-

Dritteltønder med smør til England bar alle lurmærket med fire sammenslyngede lurhorn og påskriften "Danish butter" placeret henover. Det var Mejeriernes Fællesindkøbs værksted i Jyderup, der sørgede for at mærke stavene til tønderne.
|| **Bror Bernild/Det Grønne Museum**

ger og meget mere. Andelsbevægelsen kom til at sætte et mærkbart præg på det danske samfund og forståelsen af Danmark som et landbrugsland helt op til i dag.

Forskellige typer af andelsorganisering har præget mange dele af det danske samfund, fra levering af elektricitet til forsikring og banker. Også arbejderbevægelsen tog andelsorganiseringen til sig i form af Det Kooperative Fællesforbund. Men det særlige ved det, man har kaldt *andelsbevægelsen*, var, at den udsprang af landbosamfundet og til og med i dag har været tæt knyttet til landbruget. Det er denne landbrugets andelsbevægelse, der er i fokus her. Det er historien om, hvordan danske bønder etablerede tusindvis af andelsorganisationer og dermed fik kontrol over de vigtigste landbrugsindustrier som mejerier og slagterier.

Det er samtidig også historien om, hvordan andelsbevægelsen satte et markant præg på vores natur og den måde, vi har forholdt os til og brugt naturen fra slutningen af 1800-tallet til i dag. Det gjorde den gennem en intensivisering af landbruget og en vild forøgelse af produkter fra husdyr, hvor hoveddelen blev eksporteret til udlandet. En udvikling, der både bidrog til den stigende velstand i første halvdel af 1900-tallet, men også til de økologiske kriser, vi står over for i dag, i form af forurening af miljøet, dyrenes forhold i produktionen, tab af biodiversitet og global opvarmning.

Andelsbevægelsen udsprang af og forandrede såvel landbosamfundet som landbruget. Gennem eksempler fra især andelsmejerierne og andelslagterierne udfoldes en historie om, hvordan andelsformen spredte sig til at omfatte og dominere alle de vigtigste dele af dansk landbrug og herigennem forandrede forholdene for menneskene, dyrene og naturen. Forandringer, der førte til, at landbrugets

andelsselskaber i lyset af de økologiske kriser i dag står over for en række store udfordringer. Alt sammen startede det i en lille vestjysk landsby i 1882.

Mejerifeber

Formålet med Schmidts rundrejser på Vardeegnen var at tjene på den samtidige udvikling inden for mejeribrugget ude på de mange mindre og mellemstore gårde. Schmidt skulle i regi af sin privatejede eksportforretning i Esbjerg opkøbe, behandle, pakke og videresælge det bøndersmør, som forhåbentligt var begyndt at opnå en kvalitet, der kunne afkaste en bedre pris. Det var en model, som flere allerede praktiserede på den tid. Men oprettelsen af såvel andelsmejerier som andelseksportforeninger de følgende år medførte, at udviklingen kom til at gå i den stik modsatte retning. I stedet for hjemmefremstilling af smør på gårdene, som blev videregivet af private mellemhandlere og eksportører, etablerede bønder i samarbejde med landbrugsfaglige personer en egenproduktion af smør på fællesjede mejerier og efterhånden også eksport kontrolleret af bønderne selv.

Umiddelbart efter Schmidts møde blev der blandt egnens bønder selv indkaldt til et nyt møde i 1882 på Vestkær Skole i nærheden af Ølgod og Hjedding. Formålet var egentlig at diskutere, om bønderne skulle oprette en forening til fælles pakning og salg af det smør, der blev fremstillet ude på egnens gårde. Det er uklart, i hvor høj grad man lænede sig op ad Schmidts model, eller om han på det tidspunkt var helt ude af billedet. Det afgørende ved mødet på Vestkær Skole var, at efterhånden som meninger blev udvekslet og mødet skred frem, blev man enige om, at en fælles behandling af mælken og produktion af smør var at foretrække.

Bønderne på egnen var stærkt optagede af, at de ikke fik så høj en pris for deres smør, som det smør, der blev fremstillet på herregårdene, kunne opnå. Endvidere var man bekymrede for, at særligt de mindre bønder og husmænd ikke var i stand til at fremstille smør af tilstrækkelig kvalitet, hvorfor en sammenblanding af hjemmeproduceret smør i et fælles pakkeri ikke nødvendigvis ville give en højere pris.

Stemningen gik altså i retning af fælles behandling af mælk og produktion af smør. Det krævede dog, at der blev oprettet et egentligt fælles mejeri. Særligt i landbrugsfaglige kredse havde man i flere år diskuteret fordele og ulemper ved henholdsvis hjemme- og fællesbehandling af mælk. Og i andre dele af landet havde mejeribruget, og herunder forskellige typer fællesmejerier, været i fremgang i længere tid, ikke bare på herregårdene, men også blandt gruppen af middelstore bønder, de såkaldte gårdmænd.

Fællesmejerierne var i 1870'erne dog ikke det samme som de senere andelsmejerier. De blev kaldt fællesmejerier, fordi der her fandt en fælles behandling af mælk fra flere producenter sted, men ikke fordi de var fællesejede mejerier på den måde, som andelsmejerierne kom til at være. Blandt de fællesmejerier, der allerede eksisterede, og som blev oprettet i hundredvis side og om side med andelsmejerierne i starten af 1880'erne, blev der brugt forskellige ejendomskonstruktioner som fx privat-ejede eller aktiemejerier.

I mange år var stemningen også overvældende imod fælles behandling af mælken, og ledende landbrugsfaglige stemmer agiterede i stedet for at forbedre hjemmebehandlingen af mælken ude på gårdene. En af de store fortalere herfor var Thomas Riise Segelcke (1831-1902), der var professor på Den